

REDUPLIKĀCIJA UN POLIPTOTONI LATVIEŠU TEKSTOS

Janīna Kursīte

janina.kursite@lu.lv

Atslēgas vārdi: *reduplikācija, poliptotoni, latviešu folklorā un mitoloģijā, latviešu literatūrā*

Raksts ir pirmais mēģinājums apzināt latviešu folkloras un literatūras tekstos lietoto reduplikācijas paveidu — poliptotonus. Poliptotoni ir arhaisks leksisku atkārtojumu veids, kas tiek piekopts, mainot locījumu vai gramatiskā laika formu blakus vārdos. Latviešu folklorā (īpaši mītiskajās dziesmās, mīklās, buramvārdos) šis izteiksmes līdzeklis ir kalpojis par maģisku teiktā pastiprinājumu, ticot, ka, divreiz atkārtojot vienu un to pašu vārdu, tas kļūst dubulti iedarbīgs. Bez tam poliptotoniem līdz ar konstantajām vārdu formulām līdz rakstības ieviešanai folklorā bija arī nozīmīga mnemoniskā funkcija. Attīstoties rakstītajai tradīcijai (literatūrai), poliptotonu nozīme pakāpeniski mazinājās. 19. gadsimtā poliptotoni izmantoti galvenokārt to rakstnieku darbos, kas, attēlojot lauku dzīvi, izmantoja lauku cilvēkiem raksturīgo izteiksmes veidu. 20. un 21. gadsimtā latviešu literatūrā minētais leksisko atkārtojumu veids kā apzināts un biežs paņēmiens izmantots: a) bērnu literatūrā, imitējot bērnu valodu (Rainis, Vilis Plūdons, Anna Brigadere); b) senvēstures tematikā balstītos prozas darbos (Ilona Leimane); c) memuāru literatūrā (Kārlis Kundziņš); d) eksperimentālos dzejas un prozas darbos, kur nozīmīga loma ierādīta tieši leksiskajam mākslinieciskās izteiksmes slānim (Jānis Steiks, Valentīns Jākobsons).

Tematiskais ietvērums

Reduplikācija un poliptotons ir lingvistu un literatūrzinātnieku jau daudzkārt pētīti, bet ne Latvijā. Plašākā nozīmē tie attiecas uz skaņu vienību (zilbju, vārda daļu vai vārda pilnībā) tiešiem vai daļējiem atkārtojumiem tekstā. Atkārtojumiem līdz rakstības izgudrošanai un tās plašākam lietojumam latviešu un citās valodās bija nozīmīga mnemoniskā funkcija. Skaniskie sabalsojumi kopā ar teksta ritmu un konstantām vārdformulām palīdzēja radītos tekstus vieglāk paturēt prātā. Atkārtojumiem tikusi piešķirta arī sakrāli maģiska loma, acīmredzot ticot, ka tā teiktāis tiek padarīts par divkārt iedarbīgu. Rodoties iespējai sacerēto rakstiski fiksēt un saglabāt, minētās leksisko atkārtojumu funkcijas

pakāpeniski atvirzījās tekstveides paņēmienu perifērijā. Kaut ne pilnīgā veidā, daļa no folklorā iestrādātajiem atkārtojumiem tomēr ir saglabājušies līdz pat mūsdienām. Vēl vairāk — jau literatūras tradīcijā ir izveidojušies jauni skanisko atkārtojumu paraugi. Raksts ir mēģinājums apzināt poliptotonu (plašākā nozīmē — reduplikāciju) raksturu, iespējamās funkcijas latviešu folklorā, kā arī dažādu periodu literatūrā.

Terminu jautājums

Tā kā paralēles tekstu organizācijai ar daļēju vai pilnīgu skaņu vienību atkārtojumiem atrodamas arī cittautu tradīcijās, līdzās apzīmējumam “atkārtojumi”, “skaniskie atkārtojumi” lietosim starptautiski aprobētos

terminus “reduplikāti”, “reduplikācija” un “poliptotoni”. Pirmais no tiem (reduplikācija) aptver plašāku skanisko atkārtojumu lauku un lietots galvenokārt valodniecībā, otrs (poliptotoni) ierobežots šaurākā aplocē un izmantots pārsvarā literatūrzinātnē.

Reduplikācija (lat. *reduplicatio*) lingvistikā apzīmē vesela vārda vai vārda daļas atkārtojumu jeb divkāršojumu tiešā vai fonētiski variētā veidā. Atkārtojums parasti nozīmē semantisku izcēlumu un pasvītrojumu. Reduplikācija termina lingvistiskajā nozīmē ir izzināta, sākot no indoeiropiešu (ide) valodu plašāka tvēruma¹ līdz tās specifikai bērnu valodā.²

No plašā klāsta šeit vēl pieminami pētījumi par reduplikāciju senindiešu, anatoliešu, sengrieķu, igauņu, angļu, krievu valodās³, kas ļauj iegūt pilnīgāku priekšstatu par šo skanisko parādību. Nelielā apjomā tā pētīta latviešu valodā,⁴ arī 16.–17. gadsimta latviešu literatūrā⁵, aplūkojot K. Firekera garīgo dzeju: “K. Firekers ir pirmais, kas baznīcas dziesmās lieto arī reduplikāciju. Viņa atdzejojumos ietverti tādi vārdu savienojumi kā *malu malām, plūcin plūkāts, sūcin sūkāt, ciezdams ciešu, grūstin grūž*.”⁶ Tiesa, pāris gadus vēlāk tapušā Māras Grudules pētījumā un tam pievienotajā agrīnās latviešu dzejas antoloģijā⁷ redzams, ka reduplikācija sastopama jau Georga Elgera 1621. gada katoļu garīgo dziesmu krājumā.

Tiešie vārdiskie atkārtojumi jeb burtiskā reduplikācija ir bieža parādība latviešu tautsdziesmās. Tā aizstāj mūsdienu nozīmē lietotos vārdus *ļoti* un *stipri* (= *ļoti* daudz vai maz; *ļoti* stipri vai vāji): “*Aši aši zīle brēca / Staļļa spāres galiņā*.” (LD 29609); “*Rāmi rāmi Dieviņš brauca / No kalniņa lejiņā*.” (LD 33681,1); “*Tumsa tumsa, kas par tumsu, / Es par tumsu nebēdāju!*” (LD 33697,7); “*Nauda nauda tev, dēliņ, / Ne naudiņas vien vajaga*.” (LD 3098). Dažkārt šis vārds prasās vēl pēc papildu skaidrojuma kā, piemēram: “*Tēva tēva es meitiņa, / Kamēr ziemu maizi deva*.” (LD 3103); “*Braucu braucu, nežēlo-*

ju / Tēva pirktu kumelīn(u).” (LD 3118). Atkārtojums šeit un līdzīgās pozīcijās arī citviet tautsdziesmās signalizē par stipru piesaisti kādai darbībai, parādībai, personai telpas vai laika nozīmē.

Līdztekus tiešajai jeb burtiskajai reduplikācijai folklorā bieži sastopama vārda daļas (saknes, celma) atkārtošana, ko “latviešu valodā izmanto pastiprinājuma izteikšanai.”⁸ Reduplikācijas jēdzienā valodnieki tiekušies aptvert visdažādākā veida skaniskos kompleksus (tostarp izsaukmes vārdus, atsevišķu zilbju divkāršojumus, kā, piemēram, *žū žū, dū dū, ļū ļū*), turpretī literatūrzinātnieki galveno uzmanību pievērsuši vienam konkrētam reduplikācijas veidam — poliptotoniem, tas ir, vārdiem, kas atkārtojumā tiek variēti, izmantojot gramatisko formu iespējas, piemēram, *malu malās, brīnumu brīnumi, mudžēt mudž, labu labais*. Tādējādi iepriekš minētie G. Elgera un K. Firekera dzejas piemēri šī termina lingvistiskajā nozīmē ir reduplikāti, bet literatūrzinātniskajā skatījumā pieder pie poliptotoniem. Tā kā šajā pētījumā galvenais nav lingvistiskais atkārtojumu aspekts, tad poliptotoni tiek izskatīti atsevišķi no kopējā leksisko atkārtojumu korpusa.

Poliptotons (gr. *“polúptōton”* — daudzlocījumu) ir daudzu pasaules valodu un tajā radīto tekstu sena skaniska parādība, kas, kā jau minēts, apzīmē atkārtojumu, izteiktu ar vienu un to pašu leksēmu, respektīvi, vārds turpat blakus tiek atkārtots citā locījumā vai formā.⁹ Poliptotoni tikuši iedalīti arī sīkākās vienībās, atsevišķi marķējot: a) antanaklazi (gr. *antanáklasis*, burt. “refleksija”), kurā vārds, to atkārtojot, iegūst citu nozīmi; b) t. s. *figura etymologica*, kur viens no kopējas saknes vārdiem tiek lietots vispārākajā pakāpē (piemēram, “labu labākais”). Šis no poliptotoniem nošķirtās stilistiskās figūras ir sastopamas un pētītas grieķu, romiešu, spāņu, angļu u. c. tautu literatūrā.¹⁰ Poliptotona funkcijas mainās atkarībā no tā, kādu efektu cenšas sasniegt rakstītājs: a) ciešāku sasaisti starp vārdiem teikumā; b) nošķirumu starp

radniecīgas saknes vārdu nozīmēm; c) kādas vārdu grupas semantisku izcēlumu; d) vārdu nozīmes pakāpenisku maiņu.

Pētījumam izmantotie avoti

Pētījumam izmantotie avoti aptver vairākas latviešu tekstu grupas: a) folkloras (tautasdziesmas, pasakas, mīklas, buramvārdi, ticējumi, skaitāmpanti, parunas un sakām-vārdi) krājumus; b) oriģinālliteratūru, bet arī atsevišķus tulkotās literatūras paraugus; c) memuāru literatūru un citu veidu dokumentāros tekstus (tostarp dienasgrāmatu, interviju publikācijas); d) latviešu valodas vārdnīcas. Pētījuma gaitā raksta autore ir izveidojusi vārdnīcu, kurā patlaban ir pāri par 1000 poliptotonu paraugu. No latviešu daiļliteratūras klāsta tika padziļināti izskatītas pāri par 250 prozas un dzejas grāmatas vai dzejas/prozas antoloģijas, sākot no agrīnā posma (16.–18. gadsimts) un beidzot ar Ingas Ābeles prozu (romāns “Klūgu mūks”, 2014), Kārļa Vērdiņa dzeju. No analīzei atlasītajiem autoru darbiem tikai aptuveni pusē bija sastopams kaut cik vērā ņemams poliptotonu lietojums. Ar šī skaniskā sabalsojuma piemēriem visbagātīgākie darbi ir Zeibolts Jēkabam (pāri par 140 piemēru), Ilonai Leimaneī (nedaudz virs 100), Valentīnam Jākobsonam (virs 60), Annai Brigaderei — virs 50, Sudrabu Edžum, Jānim Steikam, Rainim — katram virs 40, Valdim, Andrievam Niedram, Vilim Plūdonim, Viktoram Eglītim, Jēkabam Janševskim, Anšlavam Eglītim, Jānim Jaunsudrabiņam, Jurim Rozītim, Pēteram Brūverim — katram virs 30, Apsīšu Jēkabam, Rūdolfam Blaumanim, Andrejam Upītim, Jānim Ezeriņam, Aleksandram Grīnam, Arturam Baumanim, Imantam Ziedonim, Knutam Skujeniekam, Ingai Ābelei — starp 20 un 30, Andrejam Pumpuram, brāļiem Kaudzītēm, Jānim Porukam, Edvartam Virzam, Erikam Ādamsonam, Marģeram Zariņam, Regīnai Ezerai, Zigmundam Skujiņam, Vizmai Belševicai, Laimai Līvenai — katram skaitā līdz 20 piemēriem. Pārējiem, tostarp

A. Čakam, A. Belam, J. Jansonam-Saivam, J. Veselim, V. Kārkliņam, V. Lācim, O. Vācietim, Turbadam (*alias* Valdim Zepam), M. Zālītei, A. Ozoliņam un citiem, ir tikai dažī piemēri katram. No tulkotās literatūras tika atlasīti atsevišķi antikās literatūras darbi — Homēra (tulks A. Ģiezens), Vergīlija (tulks A. Ģiezens), Ēzopa (tulks Ā. Feldhūns), Tacita (tulks J. Endzelīns), Terencija (tulks Ā. Feldhūns), kā arī somu eposs “Kalevala” (tulks L. Laicēns), A. Kristi (tulks L. Rambeka), Ž. Verns (tulks A. Upīts), K. Čapeks (tulks A. Bauga), G. K. Čestertons (tulks I. Aumale), A. A. Milns (tulks V. Belševica). Antikās literatūras, kā arī somu eposa “Kalevala” izvēle bija saistīta ar vēlmi pārbaudīt, vai sengrieķu un romiešu, arī somu dzejā sastopamie poliptotoni saglabāti latviešu tulkojumā. Pārējie no minētajiem tulkojumiem (Ž. Verna “Noslēpumu sala”, G. K. Čestertona “Tēva Brauna vientiesība”, A. Kristi “Austrumu ekspresis”, K. Čapeka “Stāsti no abām kabatām”, A. A. Milna “Vinnijs Pūks un viņa draugi”) piesaistīja uzmanību tieši ar poliptotonu izvēli un izmantojumu tulkotajā tekstā. Atsevišķu ekscerpētā materiāla sadaļu veido memuāri un cita veida dokumentārā literatūra. Tā aptver 33 autorus (V. Akacis, O. Ancelāne-Kundrate, K. Andermanis, L. Bērziņš, E. Dinsbergis, M. Freimane, U. Ģermanis, M. Ieviņa, J. Jaunzems, K. Jurgens, P. Kalniņš, A. Kroders, K. Kundziņš seniors un K. Kundziņš juniors, L. Ķuzāne, V. Lapenieks, K. Lapiņš, J. Plāķis un E. Plāķis, A. Pumpurs, J. Rudzītis, E. Ruka, B. Saulīte, M. Siliņš, A. Simsone, A. Spekke, E. Strada, Ā. Šilde, E. Treimanis, J. Vaivods, V. Urtāns, M. Vētra). No minētajiem vislielākais poliptotonu klāsts atrodams mācītāja Kārļa Kundziņa seniora memuāros (virs 80), arī Matisa Siliņa atmiņu vēstījumā (gandrīz 50). Krietni mazāk (skaitā no desmit līdz 20), bet zīmīgos kontekstos šis skaniskā atkārtojuma veids izmantots 19. gadsimta otrās puses ceļojumu literatūras žanra iedibinātājas Minnas Freimanis darbos, Artura Krodera, Annijas Simsones,

Ādolfa Šildes, Marisa Vētras, Kārļa Kundziņa juniora memuāros. Tika apzināts arī periodiskajos izdevumos un rakstu krājumos, kā arī vārdnīcās pieejamais materiāls. Starp bagātīgākajiem apgādājumiem ar poliptotoniem bija "Dienas Lapas" etnogrāfiskie pielikumi četros sējumos (1891–1894), Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumi (1890–1914, 6.–7.; 16.–17. sēj.), Jelgavas Latviešu biedrības rakstu krājums (1893. gads, 2. sēj.), virkne periodisko izdevumu ("Latviešu Avīzes", "Latviešu Ļaužu Draugs", "Austrums", "Mājas Viesa Mēnešraksts", "Dienas Lapa"), K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīca" (1923–1932, 1.–4. sēj.), J. Endzelīna, E. Hauzenbergas "Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai" (1934–1938, 1.–2. sēj.).

Poliptotonu piemēri rakstā tiek sniegti slīprakstā, lai tie vizuāli labāk izceltos uz pārējā teksta fona. Tā kā piemēru skaits ir samērā liels, vietas taupīšanas nolūkā atsaucies uz izmantotajiem avotiem sniegtas saīsinājumu formā. Saīsinājumu atšifrējums pieejams raksta noslēgumā.

Lielais poliptotonu skaits atsevišķu latviešu autoru darbos veidoja vairākus sākotnējus pieņēmumus:

1. iespējams, šis skaniskā atkārtojuma paņēmieni latviešu valodā ienācis, ietekmējoties no Bībeles tulkojuma. Senebreju valodā līdzskaņu kompleksu reduplikāti *alias* poliptotoni ir visai izplatīta parādība.¹¹ Šo pieņēmumu balsta tas, ka agrīnajos garīgajos tekstos, arī mācītāju K. Kundziņa seniora un juniora memuāros, J. Steika dzejā šis vārddarināšanas veids ir bijis visai iecienīts.
2. iespējams, latviešiem, tāpat kā daudzām citām tautām, poliptotoni ir valodas attīstības noteiktas pakāpes liecinātāji, pakāpeniski mazinoties, jaunlaikos gandrīz pavisam pazūdot no dzīvās aprites.

Poliptotoni latviešu folklorā

Poliptotonu skaits tautasdziesmās mērāms tūkstošos. Ne tik daudzskaitlīgi kā tautasdziesmās, bet tomēr iecienīti tie arī pasākās un parunās, sakāmvārdos. Miklās un buramvārdos pārsvarā lietoti īpašas formas poliptotoni, kuru pamatā bieži ir neskaidras cilmes vai pat ikdienā nefunkcionējoši vārdi, kas imitē apstākļa vārda, lietvārda, darbības vārda vai citas vārdšķiras formas. Piemēram, "*Krita rita buks — čivla čavla čaps!*" (LTM, 1927, 75); "*Čūbā čābā lagzdu krūmā!*" (LTM, 1927, 132); "*Dindiņu dandiņu visa zeme riņķī griežas, viens pats kociņš, tas pats danco.*" (LTMS, 1956, 53). Savukārt anekdotēs poliptotoniskie atkārtojumi ir pavisam reta parādība. Lai poliptotonu lielais skaits tautasdziesmās un citos folkloras žanros būtu aptverams, vārdnīcās vajadzībām tika atlasīti tikai tie, kuros skaniskā līdzība ietverta blakus vārdos. Netika ņemti vērā daudzie leksiskie atkārtojumi, starp kuriem ir kāds cits vārds, piemēram:

Ķer, dēls, ķereli, ķer labu raģeli!
Nu ķēra, nu lēca, nu stabulēja.
(Tdz 45103)

Dižu manu dižumiņu,
Lepnu manu lepnumiņu!
Man siersniņa nenesās
Ar mazāku parunāt.
(Tdz 34183)

No tautasdziesmu plašā klāsta nav guvuši turpmāku attīstību literatūrā tādi poliptotoni (no darbam sagatavotās vārdnīcas A līdz D burtam ieskaitot) kā, piemēram, *artin ar, asarot asaro, asināt asina, bālēt bāl, bārtin bar, bizenēt bizenē, brakšēt brakš, braucin brauc, brišus brien, arī bridin brien, bubināt bubina, bungāt bungā, celdams ceļ, ciemu ciemi, cilpu cilpām, čabēt čab, danču danči, derēt der, dētin dēj, dietin dej, dižs dižam, arī dižu dižina, dubļu dubļi, ducēt duc, dūzenēt dūzenē, arī dūz dūzām, dzertin dzer, dziedāt dzied, dzīvs dzīvodams*. Vienlaikus liela daļa no tautasdziesmās izkoptajiem skaniski sabalsotajiem blakusvārdiem guvu-

ši apliecinājumu arī citos folkloras žanros un literatūras tradīcijā kā, piemēram, *gavilēt gavilē*: “*Gavilēt gavilēja, / Ne tā mana gavilēja, / Čita puīša gavilēja, / Sirdi vien ēdināja.*” (LD 539); “*Visi ļaudis gavilēt gavilē un apsvēic jauno ķeniņu.*” (DžP, 1980, 153); “*Sveķītim sirds gavilēt gavilēja, ka taču vienu prieku, vienu laimi un sirds atveldzi viņš ir sasniedzis.*” (Z, 1956, IV, 286).

Kaut arī pasakās poliptotoni lietoti daudz retāk nekā tautasdziesmās, tomēr gandrīz vienmēr tie ir arhaismi, kas, iespējams, paglābušies tieši skaniskā sabalsojuma dēļ:

Juču juči — nekārtīgi, kā pagadās. “*Viņš izmet juču juči jedu.*” (LP, 1896, VI daļa, 2. puse, 1012). Pamatā varētu būt ide vārdsakne ar nozīmi — siet, saistīt. (KK, I, 352). Tālāka nozīmes attīstība: (at)siet — jaukt (= maisīt) — traucēt, būt par traucēkli — būt nekārtīgā veidā.

Kūda kūdu — “*Viņam nāk pretim kūda kūdu pustumža sieviņa ar cirpi rokās.*” (LP, 1896, VI daļa, 2. puse, 848). Iespējams, no īp. v. “kūds” — vājš, kalsns, izdēdējis.

Raganu raganais — “*Gaidījās gaidījās: pašos pulksten divpadsmitos raganu raganais klāt, lai atdodot viņa ķīlu! un jau sniedzies pēc meitiņas.*” (LP, 1896, VI daļa, 1. puse, 168). Šeit *raganu raganais* iespējams traktēt kā vispārāko pakāpi vārdam “raganis” (apmēram kā “labu labais”), konkrētajā piemērā apzīmējot raganu pavēlnieku Velnu.

Tireņu tireņiem — pa galvu, pa kaklu; kūleņiem. “*Saskaities un krāvis ar iesmu velnam tā pa pakausi, ka tireņu tireņiem aizskrējās.*” (LP, 1894, V daļa, 157). Pamatā darb. v. “tirināt” — kratīt, raustīt.

Virkne pasakās sastopamo poliptotonu atraduši pielietojumu arī literatūrā, kaut ne pārāk plašā veidā. Visbiežāk tie ir prozas darbi, kuros attēlota stilizēta senatnes vide un apstākļi. Tā, piemēram, rakstnieki Andrejs Migla un Valdis Rūmnieks romānā “Kuršu vikings” līdzās citām arhaiskām valodas vienībām izmantojuši arī pasakās sastopamo atkārtojumu *murū murūmis* — burbuļojot,

plūstot, trokšņojot; steigā. “*Uz tilta zirgs sabijies un ielecis ar visu veceni upē murū murūmis!*” (LP, 1891, I daļa, 37); “*Šis, nelabu jauzdams, aizmetās murū murūmis lejup pa kāpu.*” (MR, 1998, 103).

Mīklās poliptotoniski bieži tiek saistīti vienas un tās pašas saknes vārdi formas variācijās, imitējot atminējumā ietvertās lietas vai parādības radītās skaņas: (= malca krāsni deg): “*Liesu cepu, tauki tek, visi meži brakšēt brakš.*” (LTM, 1996, 187); (= dzirnavas): “*Koka klabis klabināja, zemes bubis bubināja.*” (RLB ZK, 1892, 63); (= ledus un ūdens): “*Čakstēt čakst, grabēt grab vecās mātes pagultē.*” (LTMS, 1956, 47); (= pērkonis un zibens vai pērkonis un lietus): “*Augšā kņāģis kņāģināja, zemē plikšķis plikšķināja.*” (RLB ZK, 1892, 95).

Nereti mīklās lietoti poliptotoni, attēlojoši darbības veidu, tādējādi atminētājam palīdzot tikt uz pēdām pašiem darbību veicējiem: (= plāvēja, izkopts, grābeklis): “*Goza gozās, lapsa laizās, koka runcis pēdas dzen.*” (LTMS, 1956, 66); (= sprigulis): “*Klanīt klanās — izstiepjās, pārnāk mājās — pakaras.*” (LTMS, 1956, 82); (= dūmi): “*Māras palagi līgot līgoja.*” (LTM, 1927, 57). Iecienīti arī tādi poliptotoni, kas nepalīdz minētājam, pat tišām novirza no pareizā atminējuma. Tādā gadījumā atslēga atminējumam meklējama ne skaniski sabalsotajos vārdos, bet mīklas pārējā daļā. Pie tam šiem sabalsojumiem ne katreiz var piemeklēt konkrētu darbības vārdu vai lietvārdu, no kā tie būtu atvasināti: “*Brizgu brazgu māte, apaļi bērni.*” (RLB ZK, 1892, 43); “*Ķinten ķenten, nāc ārā, pieci vīri tevis gaida.*” (RLB ZK, 1892, 61); “*Atskrien stirna — čakst, aizskrien stirna — čakst, piesit kāju — paku paks!*” (LTM, 1996, 62).

Sakāmvārdos un parunās poliptotoni sastopami ne pārāk bieži. Skaniski sabalsotie vārdi vairumā ir tādi, ko lieto arī mūsdienu runā vai rakstu valodā, piemēram: “*Gudram gudra nelaime.*” (LTMS, 1956, 324); “*Gudrs gudra galā.*” (LTMS, 1956, 325);

"*Labam laba slava.*"; "*Labs laba nemaitā.*" (LTMS, 1956, 346); "*Ļauns ļaunam atdo-*
das."; "*Ļaunam ļauni darbi.*" (LTMS, 1956,
356); "*Maluot namaluojū, bet taisneības na-*
runuojū." (LTMS, 1956, 377).

Pavisam mazskaitlīgi un semantiski vien-
veidīgi poliptotoni ir ticējumos. Tie lietoti gal-
venokārt ar nozīmi, kas ietverama vārdā *ļoti*:
"*Šo dienu visi tādi kustoņi gaidīt gaidot, lai*
pamosos." (LTT 9867); "*Pie Tirzas baznīcas*
lejā ir avots, ko jau no vecu veciem laikiem
tur par svētu." (LTT, Nr. 1668). Toties bu-
ramvārdos katrs no poliptotoniem kalpo par
izteiktā maģisku pastiprinājumu, aptverot ie-
spējami plašu iedarbes lauku. Tā, piemēram,
augoņu vārdi: "*Izdilsti kā mēness, sakalsti*
kā zāle, izdēdi kā mironis, izputi kā dūmi un
rasa rīta vējā. Tu aizej pār zemju zemēm, pār
jūru jūrām un pazūdi tai klinšainā krastā."
(LBV, 1939, 427); sviesta vārdi: "*Četri sta-*
biņi brauc pa jūru, kā viļņi puto, kā kupot
kupo. Tāpat mans pienišs manā slaucenītē
putot puto, kupot kupo pa malu malām, pa
trauku traukiem. Sviests kā māli, kā upes
glūda." (LBV, 1939, 398). Pēdējā no piemē-
riem poliptotons *kupot kupo* ir atvasinājums
no verba "kupāt" — celties, augt, palielinā-
ties apjomā. Dažkārt atkārtojums var aptvert
pat trīs savstarpēji saskaņotus vārdus, kā,
piemēram, t. s. saru pēršanā: "*Izveļ Jods,*
sasper Pērkons, Veļu māte paglabā. Veļu
veļu veļamo, karu karu karamo, peru peru
peramo." (LBV, 1939, 405).

Poliptotoni literatūrā. Agrīnais posms

Būtu sagaidāms, ka to skaits pakāpeniski
dils virzienā no agrīnās literatūras tradīcijas
līdz mūsdienām. Kopumā šāda tendence pa-
tiesām ir vērojama, jo ne tikai poliptotonu
izmantojums vien, bet arī valodas stilistiskā
daudzveidība un leksiskā niansētība sākot
ar 20. gadsimta otro pusi latviešu literatūrā
mazinās. Taču jau 16.–19. gadsimtā ir au-
tori, kuriem šis skaniskā atkārtojuma veids
ir svešs vai mazraksturīgs, un ir autori, kuru

darbos poliptotoni birst kā no pārpilnības
raga. Jau raksta sākumā tika minēts, ka G.
Elgera sastādītajā katoļu dziesmu grāmatā
(1621) atrodami kaut skaitā nedaudzi, bet
izteiksmīgi poliptotonu paraugi.

Dedzin deg — "*Lai gan dedzin deg, to-*
mēr nevar sadegt." (E, 1621, 190).

Dreben dreb — "*Un tava nabaga miesa*
dreben drebēs." (E, 1621, 184).

Krimten krimst — "*Sav' paša miesu*
krimten krimst ar zobiem." (E, 1621, 189).

Kuten kut — "*Šeit kuten kut uz negodī-*
gām lietām / Ar elles pūķiem, ar salauztiem
gariem." (E, 1621, 190).

G. Elgera dziesmu grāmatā arī vairākkārt
lietots citos agrīnajos, gan vēlāko gadsimtu
garīgajos tekstos sastopamais skaniskais
sabalsojums *mūžīgi mūžīgs, mūžīgi mūžos*.
(E, 1621, 176). No Elgera tekstos rodama-
jiem piemēriem poliptotonu *krimtin krimst*
ne folkloras, ne turpmākajā literatūras tra-
dīcijā nav izdevies uziet. Tam pamatā ir ide
vārdsakne *(s)ker- "griezt". No šīs pašas
saknes arī darbības vārds "krimst" — grauzt,
bet arī lietvārdi "krimšļi" un "krams" (KK, I,
426). Toties pārējie G. Elgera dziesmu grā-
matā prezentētie skaniskie atkārtojumi kaut
atšķirīgos kontekstos, bet atrodami gan fol-
klorā, gan vēlāko gadsimtu literatūrā. Visā
visumā poliptotoni nepieder pie regulāri lie-
totiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem
16.–18. gadsimta literatūrā. Starp agrīnajā
literatūrā izmantotajiem poliptotoniskajiem
savienojumiem nosaucami: *audzin aug, bēg*
bēgdams, brēc brēkdams, malu malas, kas
atrod turpinājumu arī turpmāko gadsimtu li-
teratūrā. Johanam Višmanim latviešu dzejas
poētikas grāmatā "*Der Unteutsche Opitz*"
(1697) ir gan vairāki šī izteiksmes līdzek-
ļa piemēri: "*Tā grēki grēkos audzin aug.*"
(W, 1697, 56); "*Visi mani prāti sūdzās,*
/ Ir tas vaidziņš nīcin nīkst." (W, 1697, 80);
"*Tavs suns to māca tev: kas tā sev mākties*
māk, / Tam darbs in maiz', in prieks, in kungu
godīņš nāk." (W, 1697, 111). Trešajā piemē-
rā ietverta mūsdienu valodā pazaudētā saik-

ne starp vārdiem “mācēt”, “mācīt” un “mākt” ar nozīmi — prast (KK, I, 556). Apcerēdams dzejai izmantojamo leksiku no vārdšķiras viedokļa, J. Višmanis piedāvā arī vairākas poliptotoniskas konstrukcijas: *iet iedams, jāšu jādams, mīl mīlēt, mudžu mudžēt* (W, 1697, 68). Šis skaniskā sabalsojuma līdzeklis tikpat kā nav lietots 18.–19. gadsimta sākumposma vācbaltu autoru latviski sacerētajā dzejā. Tāpat tas nav iecienīts arī pirmajos latviešu rakstnieku darbos, ieskaitot brāļu Kaudzišu “Mēriņu laikus” (1879), Māteru Jura “Sadzīves viņus” (1879). A. Pumpura “Lāčplēši” (1888) un viņa atmiņu tēlojumā atrodami vien pāris piemēri: “*Eita projām jūs pa gaisu gaisiem, / Iznīkstat kā dūmi, putekļi.*” (P, 1988, 231); “*Ap to laiku šē vēl pilnā spēkā pastāvēja vecu vecā ticība jeb māņu ticība, tēvu tēvu tikumi un ierašas.*” (P, 1980, 24).

Poliptotoni literatūrā.

19. un 20. gadsimta mija

Starp 19. un 20. gadsimta mijas latviešu autoriem ar poliptotonu un vispār ar valodiskās izteiksmes bagātību izceļas Jēkaba Zeibolta (1867–1924) proza. No daudzajiem piemēriem šeit ilustrācijai — tikai dažus, kuru lietojumā J. Zeibolts starp rakstniekiem ir vienīgais, kas pārņem un uztur dzīvu saikni ar folkloras un sava laika ikdienas runas tradīciju: *aijāt aijā, baru bariem, čakstēt čakst, dīžot dīžojas, drubazu drubazas, dzirdēt dzird, klausīties klausās, kniesin knieš, kutēt kut, kuzu kuzām, lampatu lampatām, laupīt laupīts, lingu lingām, ļubēt ļub, migu migām, miltu milti, sārtot sārts, sausu sauss, skanēt skan, trūkt trūkstas, tukšītis tukšojas, vārīt vārās, vedināt vedina, viebjas viebdams*. Kaut vai daži no J. Zeibolta poliptotoniem sulīgās valodas dēļ prasīt prasās, lai tos pasniegtu izvērstus teikuma veidā.

Adīt ada — “*Turpu gan mans brūnis, maita, ir ar bomi dzenams, bet, uz mājām brauco, kājas tam kā adīt ada.*” (Z, 1956, I, 112).

Kuzu kuzām — šā tā, jucekļīgi, nevienmērīgi. — “*Kuzu kuzām /viņa/ kāpa pa pakāpieniem augšā.*” (Z, 1956, II, 116).

Lampatu lampatām — “*Kāds novēlojies zaķīts lampatu lampatām pa dziļo sniegu gar eglīšu puduri.*” (Z, 1956, III, 139). Darb. v. “lampatāt” — čāpot.

Lingu lingām — “*Pa ežām un atmatām viņš gāja lingu lingām.*” (Z, 1956, I, 152). Pamatā ide *leng- — liekties, šūpoties, ļodzīties (KK, I, 538).

Ļubēt ļub — “*Jonis mīlēja muižas lopu meitu, sauktu par Lielo Līzi, kuras augums un visi āriģie miesas skaistumi ļubēt ļubēja.*” (Z, 1956, III, 63). No darb. v. “ļubēt” — krattīties, brīvi kustēties.

Migu migām — “*Veselu stundu Spilvanu tēvs bradāja pa bībeli, saļaukdams migu migām vecās un jaunās derības darbiniekus un notikumus.*” (Z, 1956, IV, 35). Iespējams, no darb. v. “midzēt” — ņudzēt, maisīties, jaukties.

Miltu milti — “*Puspasaules viņš samaltu miltu miltos, kaut tikai viņam būtu tāda vara un Simsona spēks.*” (Z, 1956, IV, 279).

Pietiekami iespaidīga poliptotonu ziņā ir arī Sudrabu Edžus (1860–1941) proza. Starp tiem arī retumi, kas citu autoru darbos nav atrodami: *bļauņ bļaušanu, čikstin čikst, dārdēt dārd, dīc dīkdams, dunēt dun, istabu istabas, jūru jūras, ķerc ķerkdams, midzināt midzina, mirdzēt mirdz, rēc rēkdams, rībēt rīb, smirdēt smird, stenēt sten, svilināt svilina*. Nedaudzos piemēros, bet tomēr pamanāma poliptotonu klātbūtne arī Valdim “Staburaga bērns” (1895) un viņa dokumentārajā prozā. Valdis (1865–1934) izmantojis vairākus visai retus šī izteiksmes līdzekļa piemērus: *ceru ceri, drebēt dreb, drupu drupas, laistin laižas, pīdamies pīnas, šķīdīn šķīst*. Pieticīgā skaitā, bet turpmāk 20. un 21. gadsimtā vairs neizmantotos kontekstos poliptotoni lietoti Apsīšu Jēkaba (1858–1929) prozā. Šeit ilustrācijai tikai viens piemērs: “*Dusmas par tādu pievilšanu viņu sagrāba līdz galu galiem.*” (AJ, 1958, 40). Vēl mūsdienās samērā bieži

mēdzam teikt *galu galā*, bet vairs ne *galu gali*. Savrupu vietu ieņem etnogrāfa Matīsa Siliņa (1861–1942) ceļojumu apraksts “Ko es pieredzēju un piedzirdēju. Stāsti par ļaužu sadzīvi Baltijā”, kas pirmizdevumā publicēts “Atbalsss kalendārā” 1889. gadā. Šajā apjomā pavisam nelielajā darbā poliptotonu skaits ir ievērojams, starp tiem arī virkne retumu: *āķu āķi, bālin bāls, baltin balti, briestīn briedīs, dievot dievojas, grasīt grasās, ietin iet, liekdams liec, prasīt prasa, rūdināt rūdina, staukšēt staukš, steigtin steidz, svilpot svilpo, šalktin šalc, tiepšus tiepjas, zūdin zūd*.

Raiņa darbi, kā tas ne vienā vien pētījumā atzīmēts, ir bagāti ar savam laikam atbilstošu saturisku, bet arī virkni formālu jauninājumu. Stilistiski novatoriski paņēmieni viņa daiļradē parasti apvienoti ar smalku valodiskās tradīcijas izjūtu. Raiņa darbos neiztrūkst arī poliptotoni, kas pa daļai mantoti no folkloras, pa daļai veidoti kā savi oriģinālie. Īpaši bagāta ar tiem folklorā un mitoloģijā sakņotā luga “Spēlēju, dancoju” (1916. gadā periodikā; 1919. gadā grāmatā). Daži piemēri: “*Eč! Kā vilki vilku vilka / Pa slidenu ledutiņu.*” (Rainis, XI, 274); “*Čaukstēt čaukst valodiņa.*” (Rainis, XI, 278); “*Visas dangas dūktin dūc.*” (Rainis, XI, 278); “*Dzīve bij tam zaļu zaļa.*” (Rainis, XI, 429); “*Rijas jumti kūpēt kūp.*” (Rainis, XI, 444); “*Salumi sals, / Tirpmi tirps.*” (Rainis, XI, 282); “*Visi kakti sīcin sīc.*” (Rainis, XI, 278). Piesātināta ar poliptotoniem ir Raiņa bērnu dzeja, kas īpaši akcentējams, domājot par latviešu bērnu dzejas skaniskās izteiksmības līdzekļiem vispār. Šo dzeju raksturo biežs viena un tā paša vārda skanisks variējums, papildināts ar aliterācijām, asonansēm, precīzajām atskaņām un nospriegotu ritmu: “*Klau! Jau drātis švirkst, / Rati čirku čirkst.*” (Rainis, IV, 70); “*Tiku taku pulkstenis sit, / Ritu ritu riteņi rit.*” (Rainis, IV, 173); “*Diena jauku jaukā - / Laukā! Visi laukā!*” (Rainis, IV, 209); “*Neraudi, neraudi! / Manu mīļu mīlīti, / Manu mazu mazuli!*” (Rainis, IV, 301); “*Ekur metējs Miķelis, / Lieļu lielais nedarbis.*” (Rainis, IV, 294); “*Gigu*

gagu zostiņas dēdina, / Ar troksni spārnus vēdina.” (Rainis, IV, 173); “*Tāds gigu gagu, tiku taku, / Tāds kikrikī un kliku klaku.*” (Rainis, IV, 173); “*Karašīņas pliku plaku.*” (Rainis, IV, 121); “*Visi ēd nu šniku šnaku.*” (Rainis, IV, 121); “*Pa ābolu triju lapu / Iet vērsītis tipu tapu.*” (Rainis, IV, 12). Šo pārsvarā skaņu pasaules aktualizāciju ar atbilstošu poliptotonu izvēli līdzīgi Rainim savā bērnu dzejā attīsta arī Vilis Plūdons, bet bērniem adresētajās lugās — Anna Brigadere.

Poliptotoni literatūrā. 20.–21. gadsimts

Divdesmitajā un vēl jo vairāk divdesmit pirmajā gadsimtā poliptotoni latviešu tekstiem kopumā nav raksturīgi, atskaitot ceļojošus dežūrpriemērus, kas funkcionē gan ikdienas runā, gan literatūras darbos: *galu galā, beigu beigās, gadu gadiem, cits citu jeb cits citam, diendienā, gabalu gabaliem jeb gabalu gabalos, juku jukām, kārtu kārtām, kur kurais, labu labais, malu malas, mūžīgi mūžam, ņudzēt ņudz, mudžēt mudž, reižu reizēm, roku rokā, stūru stūri, tiku tikām, vaigu vaigā, vietu vietām*. Tie kļuvuši par konstantiem vārdsavienojumiem, kas diez vai var uzrunāt klausītāju vai lasītāju stilistiski emocionālā tvērumā. Tas neizslēdz, ka īpaši dzejā (kā, piemēram, M. Melgalvam, U. Bērziņam, L. Līvenai, I. Ziedonim, K. Vērdiņam vai dažam citam) poliptotoni var parādīties kā spilgti okazonāli skaniskās izteiksmes elementi: “*naktī Džuljeta nāk no darba / viena pati — tek tecīņus.*” (Vērdiņš, 2004, 14); “*Uz visām pusēm / tu vari iet un meklēt meklējamo, / un gribēt gribamo, un nedabūt un dabūt.*” (Ziedonis, 1977, 9); “*Un tur pa bruģu bruģi / Gar vitrāžām un ģīdēm.*” (Bērziņš, 1990, 151); “*kur nu kurš ripoja / ripripām veldamies.*” (Līvena, 1987, 92); “*ai, čibulīši čabulīši, / ak, mani mīļie, dārgie jūs.*” (Melgalvs, 2007, 50).

Kā semantiski *nota bene* poliptotoni mūsdienās pavīd intervijās, portālu komentāros (īpaši anonīmajos), arī žurnālista Egila Liciša

stilistiski noslīpētājās politiskajās ironeskās: “*Žvīku žvāku! Kā “trīs sivēntiņi” Aldis, Ainārs un Vjačeslavs naglo savu partiju ēkas.*” (Līcītis, 2021); “*Es neesmu no tiem, kas saka, ka latvietis latvietim latvietis.*” (Rinkēvičs, 2021).

Poliptotoni literatūrā. Jānis Steiks, Kārlis Kundziņš, Ilona Leimane, Valentīns Jākobsons

20.–21. gadsimta literārajā tradīcijā ir vairāki spilgti izņēmumi, kas atšķiras no vispārējās tendences izvairīties no poliptotoniem. Dzejā tas ir Jānis Steiks, prozā Ilona Leimane un Valentīns Jākobsons, memuaristikā Kārlis Kundziņš seniors. J. Steiks un K. Kundziņš pēc dzimšanas gadiem pieder vēl 19. gadsimta otrās puses tradīcijai. Tiesa, viņu rakstītais pārsvarā ietverams jau 20. gadsimtā. Gan K. Kundziņš, gan J. Steiks bija luterāņu mācītāji, tāpēc varētu pieņemt, ka tiecība uz poliptotoniem un cita veida skaniskiem izrotājumiem viņiem nāk no baznīcas runas un rakstu kultūras. Kas attiecas uz Jāni Steiku, tad ticamāks ir tieši pretējais. Viņa savam laikam (19./20. gadsimta mija) pilnīgi neiedomājamā, absurda gultnē veidotā dzejas valoda iespaidoja arī viņa svētrunu stilu. Steika dzejas vārdi, kas apvienoti skaniski tuvās vienībās, ir poliptotonu un cita veida skanisko sabalsojumu pārpildīti: *ulmaņoti ulmaniši* (Steiks, 2003, 41); *pliki plaka plikēdami* (Steiks, 2003, 41); *čakste čakst ar čakstēšanu* (Steiks, 2003, 42); *pats ar pati patojās* (Steiks, 2003, 49); *še lang, še lung, / šo šlingu šlangu šlung* (Steiks, 2003, 92); *ihi iha ihu ihau! iki ika iku ikau, / igi iga igu igau* (Steiks, 2003, 101). Steika dzejā tie var būt veseli panti, kuros gandrīz vai visi vārdi savijas eksotiskos poliptotonos, ko vēl pastiprina aliterācijas, konsonanses un asonanses:

I pirmciliši cilājas. I liču liči līgo: I!

A pirmcāliši cāļojas. A lāču lāči lāgo: A!

U pirmčuliši čulojas. U lugu lugi lugo: U!

(Steiks, 2003, 77)

20. gadsimta prozā ar bagātīgu valodas senslāņa ietilpinājumu izceļas Ilonas Leimanes darbi “Vilkaču mantiniece” (žurnālā “Latvju Mēnešraksts”, 1942, Nr. 1–12), “Vadātājs” (1946), “Mātes cilts” (1949), “Kailā dzīvība” (1953). Jau kritiķis Jānis Grīns drīz vien pēc “Vilkaču mantinieces” publicēšanas atzīmēja, ka viens no rakstnieces valodas arhaismu avotiem ir K. Milēnbaha latviešu valodas vārdnīca: “Tā kā Leimanes romāna sižets ir pasenlaicīgs, tad acīm redzot rakstniece droši griezusies pie minētās vārdnīcas, lai gūtu savam stilam piemērotu kolorītu. Tas tad arī sagūts bagātīgi, vietām pat pārpilnīgi. Un vēl kas — uzņemtais pareizais, senlatviskais stils ir labi izturēts no sākuma līdz pat beigām, valodas pārles sadalot vienmērīgi.”¹² Īpaši “Vilkaču mantiniecē” autorei ir izdevies samērot spraigu un mītiskajā plāksnē ietvertu galveno varoņu mīlestības un naida attiecību intrigu, izklāstā bagātīgi izmantojot visdažādākos formas paņēmienus, tostarp arī poliptotonus. Jau dzīvojot trimdā, par vairākām prozas grāmatām viņa saņēma virkni iebildumu no lasītājiem par it kā nesaprotamu valodu. Viņai nācās arī publiski taisnoties, vērsoties pie atsevišķiem kritiski noskaņotajiem: “Jūs [...] bezmaz apgalvojat, ka Ilona Leimane, rakstīdama savu romānu, centusies būt oriģināla. Tas ir drusku par daudz: vai rakstīt latviešu valodā un attīrīt no putekļiem dažu senu un krāšņu latvisku vārdu jau latviešiem pašiem sāk likties oriģināli?”¹³ Taisnības labad jāsaka, ka Leimanes prozā patiešām ir ne mazums vārdu, kuru nozīme nojaušama tikai no konteksta vai to skaidrojums meklējams K. Milēnbaha vārdnīcā. Krietnai daļai no poliptotoniem piemēri atrodami tikai minētajā vārdnīcā un I. Leimanes prozā.

Julgu julgām — lielā pulkā. — “*Viņi sabrukuši julgu julgām aizas priekšā.*” (Milēnbahs, II, 117); “*Kad ezergalā ieradās atstātākie kaimiņi, ļaudis jau tur bija saskrējuši julgu julgām.*” (Leimane, 2006, 184).

Karstin karst — “*Galva tam karstin karsa.*” (Milēnbahs, II, 164); “*/Dievs/ bija*

iesviedis viņam rokās šo spridzīgo pusauga meitu, pēc kuras viņa sirds karstīn karsa.” (Leimane, 1949a, 94).

Kņadu kņadumis — “Pa skolas dārzu iet kņadu kņadumis.” (Mīlenbahs, II, 252); “Pa māju gāja kņadu kņadumis.” (Leimane, 1949a, 97).

Liegtin liedz, liegšus liedzas — “Liegšus liegties.” (Mīlenbahs, II, 493); “Es šurp dzinos kā trenkta lapa, kaut gan tēvs ar māti man liegtin liedza.” (Leimane, 2006, 195).

Mats matā — “Dēls nolēcies tēvā mats matā.” (Mīlenbahs, II, 567); “Tēvs kas tēvs, — viņa domāja, — mats matā.” (Leimane, 1949a, 249).

Nereti I. Leimanes prozā sastopami arī tādi poliptotoni, kuriem vienīgi viņa atradusi praktisko pielietojumu literatūrā: *vērzu vērzām, maišu maišām, meimuru meimuriem, ratu ratiski, tenteru teneriski, galam gals, čupu čupas, drumslu drumslas, dimdēt dimd, tērpināt tērpina, urdīt urda, rāmu rāmina, spodrin spodrs*.

Jāpiezīmē, ka arī Margērs Zariņš romānā “Viltotais Fausts jeb pārlabota un papildināta pavārgrāmata” (1973) savulaik gūzmām vecvārdus smēlies no K. Mīlenbaha vārdnīcas. Ar to atšķirību, ka Leimanei no vārdnīcas sējumiem iegūtais ir radoši pārstrādāts un pielāgots tēlojamajai situācijai, bet Zariņam arhaismi iestarpināti tekstā vietām gluži vai mehāniski. Nevar nepamanīt, ka “Viltotajā Faustā” vecvārdi pagaros teksta fragmentos bieži izgūti (droši vien ērtības labad) no viena un tā paša K. Mīlenbaha vārdnīcas sējuma. Tā, piemēram, 38.–39. lpp. iestrādāta virkne arhaismu no vārdnīcas trešā sējuma: *skutuls, stoķis, spengole, spangale*. Nedaudz tālāk, 56. lpp., tie ir vārdi *šķirmināt, tardzēt, vieksta, vāvuļot, vosa, zvidzēt, zvipuris, zelmājs* — no ceturta sējuma. Starp daudzajiem M. Zariņa darbā aktualizētajiem arhaismiem ir tikai atsevišķi poliptotoni. Vienu no tiem — *glesot gleso* — literatūras vēsturē atstājuši tikai Leimane un Zariņš: “Laiks bija rāms un glesot neglesoja.” (Leimane, 1949a, 80); “Silts lie-

tutiņš ne glesot neglesoja, tā bij dūmu asariņa, kas glesot noglesoja.” (Zariņš, 1973, 53). Pamatā darbības vārds “glesot” — pūst vieglam vējam; glāstīt, pajāt. Abi rakstnieki šo piemēru, pavisam nedaudz variējot, pārņēmuši no K. Mīlenbaha latviešu valodas vārdnīcas, kur tas savukārt ekscerpēts no “Dienas Lapas” etnogrāfiskā pielikuma: “Bija tik rāms laiks, ka ne glesot neglesoja.” (DL, 1894, 49).

Atmiņu literatūrā, īpaši tajās daļās, kas atspoguļo bērnības vai agras jaunības notikumu patikamu atceri, poliptotoni nav retums. Taču visus pārējos memuāristus šī atkārtojuma līdzekļa izmantojuma biežumā pārspējis mācītājs Kārlis Kundziņš seniors. Pa vienai daļai poliptotoni labi iederas viņa nedaudz patētiskajā stāsta daļā, kas skar garīgo kalpošanu: “Kā tas Kungs aicinādams aicina tikai uz lielāku draudzi.” (Kundziņš, 2020, 119); “Visus grābtin aizgrāba ļaužu pulka vienā mutē uzņemtā un nodziedātā dziesma.” (Kundziņš, 2020, 120); “Gaidīt gaidīju svētrītu, kur varēju braukt uz baznīcu pa lielo, jauko liepu aleju.” (Kundziņš, 2020, 108); “/Dievvārdi/ mūs celtin pacēla.” (Kundziņš, 2020, 230); “Galā draudzi lūgdams lūdzu — apzināties savas kristīgās ticības svētumu.” (Kundziņš, 2020, 276); “Vecais bīskaps par to klusēt klusēja.” (Kundziņš, 2020, 288). Pa otru daļai, un tā ir apmēram tikpat skaitliski liela, cik pirmā, arī laicīgu pagātnes lietu atstāstā Kundziņš neskopojas ar līdzīgu poliptotonos ietērptu izteiksmes savdabību: “Mājot mājoju pie tirgotāja Zaķīša.” (Kundziņš, 2020, 100); “/Viņš/ biedināt biedināja no /../ uzdzīves.” (Kundziņš, 2020, 62); “Ieražas un mantas līdzekļi to dzītīn dzina iekšā dzīves baudā.” (Kundziņš, 2020, 105); “Ļaudis tam glaimot glaimoja.” (Kundziņš, 2020, 148); “Atbildes birtin bira.” (Kundziņš, 2020, 158); “Drudzis kāptin kāpa.” (Kundziņš, 2020, 63); “Ūdens kūpēt kūpēja.” (Kundziņš, 2020, 63); “Kokiem pumpuri raisīt raisījās.” (Kundziņš, 2020, 87); “Tumšais priežu mežs ar kalnu

kalniņiem.” (Kundziņš, 2020, 22); “*Tam acis spīdēt spīdēja.*” (Kundziņš, 2020, 20). No šī samērā plaši atlasītā K. Kundziņa piemēru klāsta varētu domāt, ka viņa stāstījuma stilam piemīt zināma izteiksmes līdzekļu vienveidība. Taču tas tā nebūt nav. Ar poliptotonu, bet arī citu veismīgi izvēlētu formas paņēmieni palīdzību K. Kundziņam lasītāju uzmanību izdodas gan piesaistīt, gan paturēt visa atmiņu stāstījuma garumā.

Savrupa, ne līdz galam novērtēta ir Valentīna Jākobsona vieta latviešu literatūrā. Tas attiecināms tiklab uz viņa prozas saturisko, kā formālo pusi. V. Jākobsona dzīves dramatiskā pieredze, 1941. gadā līdz ar daudziem citiem tikt deportētam uz Sibīriju, 1947. gadā notiesātam uz divdesmit pieciem ieslodzījuma gadiem Noriļskas īpaši stingrā režīma lēģerī, veidoja kodolu viņa prozas tematiskajam lokam. Par Krievijas ziemeļos pavadītajiem gadiem, kur galvenais un brīžam vienīgais bija izdzīvot, nav vai tikpat kā nav iespējams rakstīt rimtā un izsvērtā valodā. V. Jākobsons, Franču liceja absolvents, jau no skolas gadiem bija tiecīgs uzņemt Rietumeiropas kultūrvērtības: “Viņā ir Franču liceja mugurkauls ar licejistu pārgalvīgi izaicinošo, trakuļīgi atmesto galvu. Gara aristokrātisms.”¹⁴ Taču tam visam izrādījās nulles vērtība lēģera zonā. Pat pēc daudziem gadiem rakstītajam bija jāatrod īpaši izteiksmes līdzekļi, kas kaut nelielā pakāpē ļautu atspoguļot pārdzīvotā šausmas un politiskā režīma absurdu. V. Jākobsons vairākkārt intervijās un publicistiskos rakstos uzsvēris valodas kopšanas nozīmi, tostarp paša prozā: “Man ir svarīgi panākt plūdumu teikumos, lai starp tiem valdītu ritms un saskaņa.”¹⁵ Rūpīgi pārdomātajā un izstrādātajā Jākobsona prozas valodā iederīgi arī daudzskaitļīgie poliptotoni. Tie palīdz izteikt nometnēs ieslodzīto neziņu par nākotni, arī par ikdienu, par laika nenoteiksmi, kad kāds brīdis velkas nepanesami gari, kāds cits paskrien mirklīgi: “*Pa /kāpienu/ zirdziņš kāpj, kāpj kāpdams, un mums vezumam jāpieliek vai plecs.*” (J, 2005, 267); “*Vēl divi garum*

gari, divi salti mēneši.” (J, 2005, 310); “*Rītdien jānokāto garum garš ceļa gabals.*” (J, 2005, 280); “*Brigādnieki guļ gulēdami.*” (J, 2005, 136); “*Esmu ieticis melnā melnumā.*” (J, 2005, 221); “*Vārgā ūjināšana no tumsas tumsuļiem atskrien pie gaidītāju auss.*” (J, 2005, 177); “*Vienpatībā gulēt uz cisām un lasīt grāmatu ir arestanta sapņu sapnis.*” (J, 2005, 103). Neremdināmā un nepārejošā ieslodzīto bada sajūta, sapņi par ēdienu ietverti vēl citos skaniski sabalsotos vārdos: “*Vēders skubināt skubina likt platu soli, pie nometnes vārtiem viņi apstājas aizelsušies.*” (J, 2005, 177); “*Mutē saskrien siekalas, vēderā urkst urkstiņš.*” (J, 2005, 272); “*Ikviens no mums pašlaik domā vienvienīgi par ēdienu. Vienvienīgi par ēdienu.*” (J, 2005, 312).

Poliptotoni tulkotajā literatūrā

Par poliptotoniem tulkotajā literatūrā ir nepieciešams atsevišķs pētījums, kurā tiktu secīgi salīdzināti oriģināltekstā un tulkojumā izmantotie valodas līdzekļi. Šeit aprobežosimies ar dažiem vērojumiem. Homēra eposos, arī citos antīkās dzejas darbos reduplikācija, tostarp poliptotoni, piederējuši pie iecienītiem izteiksmes līdzekļiem.¹⁶ Augusts Ģiezens poliptotoniskas konstrukcijas “Iliadas” tulkojumā nelieto vispār, retas tās arī “Odisejā”: “*Nācēji nosēdās šeit uz gludītiem akmeņu soliem / Blakus cits citam.*” (Homērs, 1967, 117); “*Skubināt skubina mani, lai ēdu un dzeru ik dienas.*” (Homērs, 1967, 111). Cita aina paveras, pārlūkojot Ābrama Feldhūna antīkās literatūras tulkojumus. Poliptotoniski sabalsojumi prāvā skaitā rodami viņa romiešu autora Terencija komēdiju latviskojumos. Piemēram: “*Ja gaidīt gaida to un mīl, ko dāvini, / Tad arī tevi mīl.*” (Terencijs, 1979, 434); “*Jo galu galā apzinos, ka neesmu es vainīga; / Ir naudas kāre sveša man.*” (Terencijs, 1979, 471); “*Galu galā — ko tu domā, kādā valstī dzīvo tu?*” (Terencijs, 1979, 484); “*Tas līdzēt nelīdz it neko.*” (Terencijs, 1979, 462); “*Ja kaut ko uzzinās mans tēvs, uz mūžu mūžiem*

beigas man!” (Terencijs, 1979a, 469). Neizpaliek poliptotoni arī Ēzopa fabulu tulkojumā, ko tāpat veicis Ā. Feldhūns: “*Tā notika, ka viņš, abu sieviešu plūkāts, beigu beigās palika bez matiem.*” (Ēzops, 1978, 22); “*Tā lūgtin lūgusies to šoreiz palaist vaļā.*” (Ēzops, 1978, 17); “*Zevs, sperdams vienu vienīgu soli, sasniedza vietu, līdz kurai Apollons aizraidīja bultu.*” (Ēzops, 1978, 53). Kā šķiet, A. Ģiezens tulkojot sekoja 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā iedibinātajai skolai, pamatuzmanību pievēršot antīko dzejas tekstu metriskajai atveidei un semantiskajai atbilstībai. Tāpat jāņem vērā, ka antīkās dzejas atveidei viņš pievēršas pagājušā gadsimta divdesmitajos, bet Ā. Feldhūns — septiņdesmitajos gados. Pa to laiku bija mainījušies arī pieeja tulkošanā, kaut gan iespējami arī kādi citi blakus apstākļi. Latviešu poliptotonu sarakstu, tulkojot somu eposu “Kalevala”, savulaik papildināja arī Linards Laicens. Šajā tulkojumā samērā daudz vārdisko atkārtojumu, kuriem pa vidu ir saiklis *un, ir* vai kāds cits starpvārds. Tulkojumā izmantoti arī latviešu tradīcijā jau ierastie poliptotoni. Daži piemēri: “*Grūti grūtumu tā nesa.*” (Kalevala, 1964, 8); “*Krietnais kalvis mūžam mūžīgs.*” (Kalevala, 1964, 52); “*Lidoja un lidināja, / Domāja un apdomāja.*” (Kalevala, 1964, 9); “*Vai jau izviris ir virums, / Vai ir zāles lietojamas.*” (Kalevala, 1964, 54); “*Dziedāja viņš dienu dienām.*” (Kalevala, 1964, 17). Veiksmīgi atrasti poliptotoni palīdz virknei tulkotāju, kā Andrejam Upītim, Lūcijai Rambekai, Vizmai Belševicai, nolīdzināt un padarīt lasītājam gandrīz nemanāmu pāreju no tulkojamās uz tulkoto, respektīvi, latviešu valodu. Piezīmējams, ka ne A. Upīša, ne V. Belševicas oriģināldarbos poliptotons nav iecienīts.

Poliptotoni: funkcijas un aptvere

Pirms pāriet pie poliptotonu funkciju īsa rezumējuma latviešu tekstos un šī izteiksmes līdzekļa semantiskās aptveres, jāatgriežas pie

raksta sākumā izteiktajiem diviem pieņēmumiem.

Pirmais no tiem bija par iespējamu Bībeles valodas ietekmi, ņemot vērā, ka poliptotonus bija ļoti iecienījis mācītājs K. Kundziņš, tāpat tie atrodamī garīgo dziesmu krājumos. Piebilstams, ka ne tikai oriģinālā, bet arī Bībeles latviešu tulkojumā poliptotonisku vārdsavienojumu netrūkst: *bērnū bērni, mudžēt mudž, plosīt plosa, zināt zina, mirtin mirst, pirktin pērk, vairodams vairo, augdams aug, ilgodamies ilgojas, medī medījumu, plēš plīsumu* u. c. Vienlaikus poliptotons nav bijis iederīgs G. Manceļa sprediķu valodā. Tas nav raksturīgs arī mācītāja L. Bērziņa rakstu darbiem, ieskaitot viņa memuāru grāmatu “Mūža rīts un darba diena” (1935). Tāpat šis leksiskā sabalsojuma veids nav piemērots katoļu bīskapa Juliana Vaivoda no 1962. līdz 1982. gadam rakstītajā dienasgrāmatā (2010). Savukārt mācītāja un dzejnieka Jāņa Steika darbos bieži sastopamie poliptotoni un citi atkārtojuma veidi ir īpašs gadījums. Steiks lauž valodas tradīciju, izārdīdams vārdus sastāvdaļās un savienodams atkal kopā pilnīgi pa savam. Tātad ir garīdznieki, kuriem poliptotoni viņu tekstos ir svarīgi, un ir mācītāji, kuriem tie nav svarīgi. Stiprākais pretarguments Bībeles poliptotonu plašākai ietekmei uz latviešu tradīciju ir folklorā. Būtu neiedomājami, ka tauta poliptotonos sākusī dzejot, sacerēt pasakas, izgudrot buramvārdus un mīklas, ietekmējoties no Bībeles tulkojuma valodas. Acīm redzot šeit ir runa par tipoloģiski paralēliem procesiem. Ernsts Gliks, tulkojot Jauno Derību (1685) un Veco Derību (1689), atrada oriģinālam atbilstīgus poliptotonus no latviešu valodā jau esošajiem, tikai atsevišķos gadījumos ieviešot jaunus.

Otrais pieņēmums bija, ka latviešu tekstos poliptotoni, iespējams, ir valodas noteiktas attīstības pakāpes liecinātāji. Analīzei atlasītie folkloras un literatūras teksti visā visumā apstiprina šo hipotēzi. Poliptotonu izmantojums ir stipri mazinājies virzienā no folkloras uz literatūru, kā arī ceļā no agrīnās

literatūras uz 21. gadsimta tekstiem. Šis izteiksmes līdzeklis šķietas esam piederīgs dabas valodai, īsti neiederoties kultūrvalodā. Tas nenozīmē, ka dabas valoda būtu kāda zemvaloda vai savā struktūrā neattīstīts veidojums. Runa šeit ir par ko citu. Dabas jeb folkloras valoda atspoguļo dzīves norises iespējami tieši un konkrēti. Lai izteiktu vispārīgākas lietas, no vienas kategorijas būtņēm vai priekšmetiem kopnosaukumam parasti izvēlas divus raksturīgākos: vilki lāči (= plēsēji), zile žube (= dziedātājputni), tēvs māte (= vecāki), diena nakts (= diennakts), priede egle (= skujukoki), zelts sudrabs (= dārgmetāli) utt. Dabas valoda nav centrēta uz apzinātu precizitāti, ko labi var redzēt kādreiz tik iecienītajā aptuveno skaitļvārdu lietojumā: *viens divi, divi trīs, trīs četri, pieci seši, simtiem*. Ļoti iederīgi šajā uztverē bija arī poliptotoni, kas atspoguļoja dabā jutekliski tveramo, bet līdz galam neizsakāmo un neizprotamo. Tādi ir folklorā bieži lietotie skaņu pasauli raksturojošie poliptotoni: *brakšķēt brakš, rūcin rūc, skrabēt skrab, šalcin šalc, šķindēt šķind, trīcēt trīc*. Tādi ir arī laika un telpas relatīvo raksturu ietverošie *galu galā, malu malas, stūru stūri, senu sens, vecum vecs*. Poliptotoni veiksmīgi ataino arī kādas darbības intensitāti: *degtin deg, rēcin rēc, ribēt rīb, skriešus skrien, slēpj slēpdams, steigtin steidz, stenēt sten, svilināt svilina*. Teikt par ceļu, kas izdauzīts *žangu žangās* (= galīgi), nav tas pats, kā rakstīt, ka ceļa segums bojāts par visiem 100%. Ir atšķirība starp izteikumiem *vibu vibumis* un — uz visām pusēm; *šlamu šlamām* un — neveikli, nekārtīgi; *vēlu vēls rudens* un — vēls rudens; *putru putrām* un — saraustīti, nesaprotami.

Apzināti vai neapzināti, bet liela daļa rakstnieku centušies atbrīvoties no “dabas valodas” konkrētības, tostarp no tai raksturīgajiem poliptotoniem. Latviešu agrīnajā prozā to īpaši jūt brāļu Matīsa un Reiņa Kaudzišu, Andreja Pumpura, Jura Alunāna, Ernesta Dinsberga darbos. Pēdējam raksturīgi, ka pat autobiogrāfijā — emocionāli jūtīgu dzī-

ves vai darba brīžu attēlojumā — viņš noturas neitrālas “kultūrvalodas” rāmjos, stāstot par sevi attālināti tvertā trešajā personā. Pat Auseklim, kurš savā dzejā tik ļoti bija iecienījis piesaukt latviešu un prūšu dievības, garus, bet izteiksmē imitēt tautasdziesmu stilu, ir pavisam nedaudz poliptotona izmantojumu. 20. gadsimta rakstniekiem, tādiem kā J. Jauņsudrabiņš, A. Upīts, kuru valoda ir pārbagāta ar valodas arhaismiem, poliptotoni ir samērā sveši. Tas nenozīmē, ka viņi šo valodas pusi nepārzinātu. Piemēram, Andrejs Upīts, tulkojot Ž. Verna “Noslēpumu salu”, izmanto virkni latviešu valodā sastopamo poliptotonu: *beigu beigās, ņudzēt ņudz* u. c.

Iespējamie secinājumi

Tā kā šis ir tikai aizsākuma posms izpētei par poliptotoniem un, plašāk, — reduplikāciju latviešu tekstos —, aprobežošos ar piesardzīgi izteiktiem pagaidu secinājumiem.

1. Poliptotoni ir folklorai, tātad — latviešu senvalodai — raksturīga īpatnība. Tie bija starp iecienītiem formas līdzekļiem arī tajā folkloras nodalījumā, kurā tika izkopta sakrālā valoda. Ar jautājuma—atbildes formu (līdzīgi senindiešu brahmodijām), vārdformulām, skaniskajiem atkārtojumiem tika mēģināts atklāt savējiem un vienlaikus paslēpt no svešajiem īpašo lietu sakrālo būtību. Proti, neviens priekšmets, būtne vai norise lielā daļā folkloras tekstu visbiežāk nav stingri norobežota un nepārprotamā veidā izteikta, bet pieļauj nozīmes lauka paplašinājumu un padziļinājumu. Starp A un B vienmēr atstāta neliela brīva telpa, kas vajadzības gadījumā ļauj lietu traktēt kā tuvāku A vai tuvāku B. Tā, piemēram, *zili zaļi brīnumi* brīžam var pagriezties uz zilā vai zaļā pusi, bet citkārt ietvert abus, tāpēc jau tie ir brīnumi. Sakrālā valoda pieļāva un pat veicināja izteiksmes stilistisko daudzveidību un daudznozīmību. Tā nav ne nenoteiktība, ne neziņa, bet apzināti izkopta formu variabilitāte, jo daudz kas lietu norisē

- atkarīgs, kā ticēja, no dievību un garu gribas un labvēlības.
2. Deviņpadsmitajā gadsimtā pieaugošā vēlme apzināt sevi par kultūrtautu un tikt līdz savai valstij prasīja ne tikai no darītājiem, bet arī no rakstītājiem mainīt domāšanu un domu izteicēju instrumentu — valodu. Tas, iespējams, bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tapa radīts abstrakto nojēgumu jaunslānis, pakāpeniski izstumjot tos leksiskos elementus, kas neatbilda sabiedrības attīstības tendencēm. Gadsimtiem eksistējušais bagātīgais valodas izteiksmes līdzekļu komplekss tika aizvīzīts perifērijā kā savu laiku nokalpojis un neaktuāls. Šajā kompleksā savulaik nebūt ne mazsvarīga loma ir bijusi leksiskiem atkārtojumiem kā maģiskas iedarbības elementiem. Īsti nepaļaujoties vairs uz vārdos un to sastāvdaļās ietvertu tradicionālo atkārtojumu maģiju, latvieši kopš 19. gadsimta otrās puses sāka paļauties uz saviem spēkiem un praktisko gribu. 20. gadsimta sākumā tapa un plašu uzmanību piesaistīja Aspazijas, Raiņa, K. Skalbes, J. Akuratera un vēl citu kaismīgi deklaratīvā dzeja. Tajā vairs nebija vietas folklorā vai iepriekšējo periodu literatūrā pieļaujamajām nozīmes svārstībām, bet skanēja nepārprotams izaicinājums, izteikts tiešos vārdos (Rainis: “Nekas man nevar kaitēt, / Nekā es nebaidos.”; “Topi asa, doma! / Topi niknis, vārds!”). Norimstot pārmērībām, 20. gadsimtā palēnām nostabilizējās arī literatūras izteiksmes līdzekļu arsenāls. Poliptoni, kaut arī atgriezās literatūras aprītē, savu kādreiz tik nozīmīgo lomu tekstradē vairs neatguva.
  3. Reduplikatīvi atkārtojumi, tostarp poliptoni, joprojām ir saglabājušies bērnu literatūrā. Negribētos vilkt pārāk tiešas paralēles starp valodas un cilvēka dzīves attīstības posmiem, bet kaut kādas analogijas tomēr pastāv. Bērns līdz zināmam vecumam tic pasakām un daļēji arī dzīvo pasaku realitātē, respektīvi, mītiskā domāšana viņam ir klātesoša. Rakstot bērniem, pieaugušajiem ir krietni jāpiepūlas, lai valoda nebūtu pārblīveta ar abstraktu nozīmi saturošiem vārdiem. O. Vācieša, P. Brūvera, I. Zanderes, J. Baltvilka, vēl dažu citu autoru bērniem sacerētajos darbos, kaut arī ne tik bieži kā 20. gadsimta sākumā Rainim vai V. Plūdonim, skaniski atkārtojumi, tostarp poliptotoniski, kā *karuseļo karuseļi* (O. Vācietis), *lokani lēcienā izlēcīgs* (I. Zandere), vēl ir dzīvotspējīgi un mazo lasītāju vai klausītāju atzinīgi vērtēti.
  4. Poliptotonu bagātība Zeiboltu Jēkaba, Sudrabu Edžus, Matīsa Siliņa prozā atspoguļoja to, kas notika tautā ar tautas valodas palīdzību. Šie rakstnieki klausījās, novēroja un novēroto ietvēra savos darbos, kas tapuši 19. un 20. gadsimta mijā. Savukārt Raiņa “Spēlēju, dancoju” jau ir apzināti izstrādāts, iedziļināts eksperiments, tēlojot senvēsturi, iedzīvināt arī senvalodu. Un poliptotoniem, plašāk, — reduplikācijām —, šajā lugā jau ir patstāvīga un nozīmīga loma. Līdzīgi to dara arī Ilona Leimane romānā “Vilkaču mantiniece”, atšķirībā, piemēram, no Jāņa Veseļa prozas darbiem “Trīs laimes” un “Latvju teiksmas”, kur senatnes atmosfēras radīšanai kalpo tikai atsevišķi atlasīti senvārdi. Savukārt I. Leimanes romānā senvārdi iekomponēti senatnīgā poliptotonu izmantojumā. Valentīnam Jākobsonam leksiskie atkārtojumi rada iespēju attēlot cilvēku galējas nebrīvības un nenoteiktības apstākļos. Vienlaikus — ekstremāli apstākļi vien vai atmiņas par tiem automātiski neizsauc nepieciešamību pēc poliptotoniskas izteiksmes. Ārsta Ernesta Plāķa, arheologa Vladislava Urtāna padomju ieslodzījumā pārdzīvotās šausmas atmiņu stāstos izteiktas un izstāstītas ar “kultūrvalodas līdzekļiem”, ar minimālu poliptotonu vai citu īpaši piemēklētu izteiksmes līdzekļu klātbūtni. Jāņa Steika

gadījums ir ārpus jebkuras līdzšinējās rakstniecības prakses. Balansēdams uz pieskaitāmības un nepieskaitāmības robežas, viņš, līdzīgi krievu modernistam Velemiram Hlebņikovam, ir jāvies pavisam brīvi rīkoties ar valodu. J. Steika dzejai raksturīgs arhaisms un maksimāls novatorisms vienkopus. Viņa teksti ir pārpilni ar poliptotoniem un cita veida skaniskiem atkārtojumiem. Taču tie nav no iepriekšējās tradīcijas pārņemtā apzināti iekombinējumi, bet oriģinālā poliptotonu, plašāk, — reduplikāciju — formā ietverti mēģinājumi jaunam izteiksmes veidam.

5. Poliptotonu funkcijas folklorā (īpaši mīstīkajās tautasdziesmās, mīklās, buramvārdos) ir saistītas ar ticību, ka, izmantojot zināmas vārdu un skaņu kombinācijas, iespējams ietekmēt realitāti un veidot dialogu ar dievībām un gariem. Literatūrā poliptotoni palīdzējuši rakstītājam un lasītājam ietiekties gan senlaikos, gan laika un telpas nenoteiksmē, ietverot to, ko nav iespējams izteikt ar parastajiem valodas līdzekļiem. Poliptotoni nelielā aplocē eksistē arī mūsdienu valodas lietotāju ikdienā, kā arī vairāk vai mazāk epizodiski tiek izmantoti literatūrā kā līdzeklis, lai atspoguļotu kaut ko, kas iet pāri vidusmēram vai pāri izmērāmajam un precīzi tverāmajam. Poliptotoni ir kā valodas rezerve, no kuras vajadzības gadījumā var smelt ikviens latviski runātājs vai rakstītājs.

Izmantoto avotu saīsinājumi

AJ, 1958 — Apsīšu Jēkabs. *Iz tautas bilžu galerijas*. Rīga: LVI, 1958.

Bērziņš, 1990 — Bērziņš U. *Neņotikušie atentāti*. Rīga: Liesma, 1990.

DL — *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem*. "Dienas Lapas" pielikums. 1.–4. sēj. Rīga: Bisnieka apgāds, 1891–1894.

DŽP, 1980 — *Džūkstes pasakas*. Pie-rakstījis A. Lerhis-Puškaitis. Rīga: Zinātne, 1980.

E, 1621 — *Geistliche Catholische Gesänge*. Braunsberg, 1621.

Ēzops, 1978 — Ēzops. *Fabulas*. Tulk. Ā. Feldhūns. Rīga: Zinātne, 1978.

Homērs, 1967 — Homērs. *Odiseja*. Tulk. A. Ģiezens. Rīga: Liesma, 1967.

J, 2005 — Jākobsons V. *Trejādas brokastis*. Rīga: Pētergailis, 2005.

Kalevala, 1964 — *Kalevala*. Somu tautas eps. Tulk. L. Laicens. Rīga: LVI, 1964.

KK — Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Avots, 1992.

Kundziņš, 2020 — Kundziņš. K. *Mana mūža gājiens. Atmiņas un apcerējumi*. Rīga: Jumava, 2020.

LBV, 1939 — Straubergs K. *Latviešu buramvārdi*. 1. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1939.

LD — *Latvju dainas*. K. Barona un H. Vi-sendorfa sakārtotā. Jelgava, Pēterburga, 1894–1915, 1.–6. sēj.

Leimane, 1949a — Leimane I. *Mātes cilts*. Gūnzburg: apgāds "Latvija", 1949.

Leimane, 2006 — Leimane I. *Vilkaču mantiniece*. Rīga: Jumava, 2006.

Līcītis, 2021 — Līcītis E. *Žvīku žvāku! Kā "trīs sivēntiņi"* Aldis, Ainārs un Vjačes-lavs naglo savu partiju ēkas. *Latvijas Avīze*, 2021. g. 8. apr.

Līvena, 1987 — Līvena L. *Pacelt no zemes vārdu*. Dzeja. 1981–1986. Rīga: Liesma, 1987.

LP, 1896, VI daļa, 1. puse — *Latviešu tautas teikas un pasakas*. A. Lerha-Puškaiša sakārtotā. 6. daļa, 1. puse. Rīga: J. Brigadera apgāds, 1896.

LP, 1896, VI daļa, 2. puse — *Latviešu tautas teikas un pasakas*. A. Lerha-Puškaiša sakārtotā. 6. daļa, 2. puse. Rīga: J. Brigadera apgāds, 1896.

LP, 1894, V daļa — *Latviešu tautas teikas un pasakas*. A. Lerha-Puškaiša sakārtotā. 5. daļa. Jelgava: J. Draviņ-Dravnieka drukātava, 1894.

LP, 1891, I daļa — *Latviešu tautas teikas un pasakas*. A. Lerha-Puškaiša

sakārtojumā. 1. daļa. Jelgava: H. Alunāna apgāds, 1891.

LTM, 1996 — *Latviešu tautas mīklas*. Izlase. 2. izd. Rīga: Zinātne, 1996.

LTM, 1927 — *Latvju tautas mīklas*. P. Birkerta sakārtojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1927.

LTMSF, 1956 — *Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas*. K. Strauberga sakārtojumā. Kopenhāgena: Imanta, 1956.

LTT — *Latviešu tautas ticējumi*. P. Šmita sakārtojumā. 1.–4. sēj. Rīga: LFK izdevums, 1940–1941.

Melgalvs, 2007 — Melgalvs M. *Dejas vīrs bezizejas*. Dzejas izlase. 1975–1994. Rīga: Tapals, 2007.

Mīlenbahs — Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūrfonds, 1923–1932.

MR — Migla A., Rūmnieks V. *Kuršu vikinjī*. Rīga: Karogs, 1998.

P, 1988 — Pumpurs A. *Lāčplēsis. Latvju tautas varonis. Tautas eposs*. Rīga: Zinātne, 1988.

P, 1980 — Pumpurs A. *Tēvijā*. Rīga: Liesma, 1980.

Rainis, IV — Rainis. *Kopotī raksti*. 4. sēj. Rīga: Zinātne, 1978.

Rainis, XI — Rainis. *Kopotī raksti*. 11. sēj. Rīga: Zinātne, 1981.

Rinkēvičs, 2021 — Broka I. Es nevaru būt soģis citiem. Saruna ar ministru Edgaru Rinkēviču. *Kas Jauns*, 2021. g. 1. marts.

RLB ZK, 1892 — *Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijas rakstu krājums*. 7. sēj. Jelgava: Zislaka apgāds, 1892.

Steiks, 2003 — Steiks J. *Izlase*. Rīga: Zinātne, 2003.

Tdz — *Tautas dziesmas*. P. Šmita papildinājums K. Barona "Latvju dainām". 1.–4. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1936–1939.

Terencijs, 1979 — Terencijs. *Einuhs*. Tulk. Ā. Feldhūns. *Antīkā komēdija*. Rīga: Liesma, 1979, 417.–459. lpp.

W, 1697 — Wischmann J. *Der Unteutsche Opitz*. Rīga, 1697.

Vērdiršs, 2004 — Vērdiršs K. *Biezpiens ar krējumu*. Rīga: Atēna, 2004.

Z, 1956 — Zeibolts J. *Raksti*. 1.–5. sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.

Zariņš, 1973 — Zariņš M. *Viltotais Fausts jeb pārlabota un papildināta pavārgrāmata*. Rīga: Liesma, 1973.

Ziedonis, 1977 — Ziedonis I. *Poēma par pienu*. Rīga: Liesma, 1977.

Avoti un piezīmes

¹ Niepokuj M. K. The historical development of reduplication, with special reference to Indo-European. Berkeley: The University of California doctoral dissertation, 1991; Dressler U. W., Dziubalska-Kolaczyk K., Gagarina N., Kilani-Schoch M. Reduplication in child language. In: *Studies on Reduplication*. Hurch B. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 2005, pp. 455–475; Leroy M., Morgenstern A. Reduplication before two years old. In: *Studies on Reduplication*. Hurch B. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 2005, pp. 478–494.

² Li Y., Ponsford D. Predicative reduplication: functions, their relationships and iconicities. *Linguistic Typology*. 2018, 22 (1): 51–117; Rubino C. Reduplication: form, function and distribution. In: *Studies on Reduplication*. Hurch B. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 2005, pp. 11–31; Schwaiger Th. The structure of reduplicants. A typological investigation of iconicity and preferred form in reduplication. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Karl-Franzens-Universität Graz, 2017; Zukoff S. Repetition Avoidance and the Exceptional Reduplication Patterns of Indo-European. Paper presented at the Harvard GSAS Workshop on Indo-European and historical linguistics. Harvard University, 2015.

³ Kulikov L. Reduplication in the Vedic verb: Indo-European inheritance, analogy and

- iconity. In: *Studies on Reduplication*. Hurch B. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 2005, pp. 431–455; Dempsey T. R. Verbal Reduplication in Anatolian. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Indo-European Studies. Los Angeles: University of California, 2015; Todd Ch. C. Rhetoric and Repetition: The Figura Etymologica in Homeric Epic. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy. 2009; Zukoff S. The Reduplicative System of Ancient Greek and a New Analysis of Attic Reduplication. *Linguistic Inquiry*. 2017, 48 (3): 459–497; Erelt M. Reduplication in Estonian. In: *Estonian typological studies*. Erelt M. (ed.). Tartu: University of Tartu, 1997, pp. 9–42; Hladky J. Notes on reduplicative words in English. In: *Sbornik prací filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Studia minora fakultatis philosophicae universitatis Brunensis 1998, (4), pp. 33–78; Thun N. Reduplicative Words in English: A Study of Formations of the Types *Tick-tock*, *Hurly-burly*, and *Shilly-shally*. PhD dissertation. Uppsala: Uppsala University, 1963; Pankov F. I., Ovtina E. A. The linguistic world picture and the mechanism of reduplication: fragment of the linguodidactic model of Russian grammar. *Pedagogical Journal*. 2018, 8: 140–158.
- ⁴ Nītiņa D. *Ne tikai gramatika. Rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2014, 197.–202. lpp.; Veckalne A., Škrabals M. Bērtin bēru valodiņu: par kādu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā. Grām.: *Valoda: nozīme un forma. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā. LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums*. Kalnača A., Lokmane I. (sastād.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 217.–231. lpp.
- ⁵ Grudule M. Par K. Firekera (17. gs.) tulko to dziesmu valodisko vērtību. Deminutīvi, reduplikācija, sinonīmija. Grām.: *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9. sēj. Kalnača A. (red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2014, 20.–34. lpp.
- ⁶ Ibid., 26. lpp.
- ⁷ Grudule M. *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: LFMI, 2017.
- ⁸ Nītiņa, op. cit., 197. lpp.
- ⁹ Poteat H. M. The functions of repetition in Latin poetry. *The Classical Weekly*. 1919, 12 (19): 147; Liddell H. G., Scott R. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996, 1219; Baldrick Ch. *Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press, 1996.
- ¹⁰ Gygli-Wyss B. Das nominale Polyptoton im älteren Griechisch. Göttingen, 1966; Toswell M. J. Polyptoton in old English texts. In: *Early English Poetic Culture and Meter: The Influence of G. R. Russom*. Toswell M. J. and Brady L. (eds.). Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 2016, pp. 111–130; Steen J. *Verse and Virtuosity: The Adaptation of Latin Rhetoric in Old English Poetry*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2008.
- ¹¹ *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*. Khan G. (ed.). Leiden, Boston: Brill, 2013, 3, pp. 337–340; Schwarzwald O. Recursiveness in Hebrew Word Formation. *Journal of Theoretical Linguistics*. 2010, 7 (1): 1–12. http://www.skase.sk/Volumes/JTL15/pdf_doc/01.pdf. Sk. 2021. g. 3. apr.
- ¹² Grīns J. Ilonas Leimanes romāns “Vilkaču mantinieci”. *Latvju Mēnešraksts*. 1943, (4): 248.
- ¹³ Ko saka Ilona Leimane par senvārdiem viņas romānā “Mātes cilts”. Atbilde palīdzības lūdzējam J. C. *Latvija*. 1949, (116).
- ¹⁴ Lāce A. Tā aizdipa kā tūkstoš stirnu. *Laiks*. 2002, (22).

¹⁵ Jākobsons V. Atgādnei. Valentīns Jākobsons intervijā Irēnai Lagzdiņai. *Brīvā Latvija*. 1999, (23).

¹⁶ Breazeale E. Polyptoton in the Hexameters of Ovid, Lucretius, and Vergil. *Studies in*

Philology University of North Carolina. 1917, (14): 306–318; Poteat, op. cit., pp. 145–150; Todd, op. cit.; Zukoff, op. cit., 2017, pp. 459–497.

Par autori

Janīna Kursīte ir Latvijas Universitātes profesore folkloristikā, LZA īstenā locekle. Monogrāfisku pētījumu par latviešu folkloru, tradicionālo kultūru un literatūru autore. Kopš 1999. gada kopā ar LU studentiem regulāri veic lauka pētījumus Latvijas novados, kā arī apzinot latviešu diasporu ārzemēs.

About the Author

Janīna Kursīte is a professor at the University of Latvia (UL), Full Member of the Latvian Academy of Sciences. Author of monographs about Latvian folklore, traditional culture and literature. Since 1999, together with students of the UL, she has regularly performed field studies in various regions of Latvia as well as studied Latvian diaspora abroad.

REDUPLICATION AND POLYPTOTONS IN LATVIAN TEXTS

Janīna Kursīte

janina.kursite@lu.lv

Summary

Keywords: *reduplication, polyptotons, Latvian folklore and mythology, Latvian literature*

The article is the first attempt to identify polyptotons — the subtype of reduplication used in Latvian folklore and literature texts. Polyptotons mean a type of lexical repetitions, which is practiced by changing the case or the tense form of adjoining words. In Latvian folklore (especially in mythical songs, puzzles, and spells), this means of expression has served as a magical reinforcement of what has been said, believing that by repeating the same word twice it becomes double-effective. In addition, until the introduction of spelling in folklore, polyptotons had an important mnemonic function, along with the constant word formulas.

As the written tradition (literature) developed, the importance of polyptotons gradually decreased. In the 19th century, polyptotons were used mainly in the works of writers who used the manner of expression characteristic to rural people, when depicting rural life. In the 20th and 21st centuries, the abovementioned type of lexical repetition has been used as a deliberate and frequent method: a) in children's literature, simulating the language of children (Rainis, Vilis Plūdons, Anna Brigadere); b) in prose works dealing with prehistoric themes (Ilona Leimane); (c) in memoir literature (Kārlis Kundziņš); (d) in experimental works of poetry and prose, where an important role is attributed exactly to the lexical layer of artistic expression (Jānis Steiks, Valentīns Jākobsons).